

KULTURNÍ BOJ V NĚMECKU

k jeho založení před 100 lety

Ve válečném deníku císaře Friedricha III. je k 24. říjnu 1870 uveden tento zá-
znam: "Hrabě Bismarck vyprávěl mému švagrovi (velkovévodovi bádenskému), že má ú-
mysl po skončení války energicky vystoupit proti těm katolíkům, kteří by se zastá-
vali neslýchaného dogmatu o papežské nadvládě."

Co se tu uvádí v deníkové poznámce jako pohrůžka pruského ministerského před-
sedy a pozdějšího říšského kancléře Otto von Bismarcka, to se potom v těžkých a
na následky bohatých konfliktech stalo skutečností: boj mezi pruským státem i Ně-
meckou říší (vyhlášenou 18. ledna 1871 v zrcadlovém sále versaillského zámku) na
straně jedné a katolickou církví na straně druhé. Tento boj bismarckovské vlády a
liberalismu proti katolické církvi vešel do dějin pod názvem označení "kultur-
ní boj", které razil berlínský lékař a liberální poslanec Rudolf Virchow. Církevní
historik Ludwig Hertling SJ ve svých Dějinách katolické církve (1952) uvádí:
"Označení 'kulturní boj' ... mělo znamenat, že jde o boj moderního pokroku se
středověkou nekulturou."

Ochrana katolíků před církví?

Státní násilná a donucovací opatření postihla katolickou církev v Německu těž-
ce. Zpočátku to mělo vypadat, jako by Bismarckovo úsilí směřovalo jen k ochraně
katolíků, stavících se proti závěrům I. vatikánského koncilu, před disciplinárními
opatřeními vlastní církve a jejími biskupy. Ve skutečnosti se však za touto inter-
vencí skrývaly tvrdé politické cíle, které vycházely během událostí stále zřetel-
něji navenek. Podobně jako evangelické zemské církve měla být i katolická církev
podřízena zeměpanské nadvládě.

Články pruské ústavy z r. 1850 o náboženské svobodě byly pro církev přijatelné.
Když katolická frakce strany středu (Centrum) r. 1871 navrhovala převzít tyto člán-
ky do nové říšské ústavy, říšská rada tento návrh zamítla.

Nejbližším krokem bylo zrušení oddělení pro katolické záležitosti v pruském mi-
nisterstvu kultu dne 8. července 1871. Od urovnání "kolínského církevního sporu"
v r. 1841 se mělo toto oddělení zasazovat za dodržování ústavních práv katolíků v
Prusku. Oficiálně se prohlašovalo, že toto oddělení svůj úkol plnilo. Méně ofici-
álně se mu podsouval záměr sledovat spíše zájmy katolické církve a polské národní
skupiny než zájmy státu.

Kazatelnový paragraf

10. prosince 1871 vstoupil v platnost tzv. kazatelnový paragraf jako doplněk
k říšskému trestnímu zákoníku: "Duchovní nebo jiný náboženský služebník, jenž při
výkonu či z podnětu výkonu svého povolání veřejně před množstvím lidí nebo v kos-
tele či na jiném místě určeném k náboženským shromážděním před více lidmi oznámí
nebo bude projednávat záležitosti státu způsobem ohrožujícím veřejný pokoj, bude
potrestán odnětím svobody ve vězení nebo v pevnosti až na dobu 2 let." (Jako vždy-
cky v takových případech, rozhodají o tom, co ohrožuje "veřejný mír" držitelé moci ...)

Na základě tohoto paragrafu bylo odsouzeno mnoho kněží. Ani po skončení kultur-
ního boje nebyl zrušen. Patří k pozoruhodnostem dějin, že tohoto bismarckovského
paragrafu používala jako právního podkladu k odsuzování kněží i nacistická justice.

25. listopadu 1871 prohlásil poslanec a vůdce frakce strany středu Ludwig Wind-
thorst v říšském sněmu o tomto zákonu: "Ohněm a mečem byste se mohli pokusit vyhu-

bití... ale ani ten pokus, y se vám nezdařil. Říkám vám: Uvrhněte se do moře, buďte zpátky do katekomb, takže ji zase do amfiteátru, a ona vyjde z katekomb a z amfiteátru vítězně přes vás.

Pokus o zardoušení na zákonném podkladě

11. března 1872 byl vydán "zákon o školském dozoru", jímž byl na stát přenesen dozor nad veškerými školami veřejnými i soukromými (mezi ně se počítaly církevní školy), stejně jako výhradní právo na jmenování školních inspektorů zřizovaných až dosud církví pro její vlastní oblast dozoru. Podle vůle liberálů bylo účelem tohoto zákona odstranit církevní vliv na oficiální vzdělávací systém.

4. července 1872 pak začal v celé říši platit tzv. jezuitský zákon:

"§ 1: Řád Tovaryšstva Ježíšova a jeho příbuzné řády podobné kongregace se z oblasti německé říše vylučují. Je jim zakázáno řídit a spravovat si domy. V současné době existující domy je nutno zrušit ve lhůtě určené říšskou radou, lhůta však nesmí překročit dobu 6 měsíců.

"§ 2: Příslušníci řádu Tovaryšstva Ježíšova nebo řádů s ním příbuzných či kongregací řádu podobných mohou být vyřazeni z říšského území, jestliže jsou cizinci, a pokud jsou tuzemci, může jim být pobyt v určitých krajích nebo místech zakázán nebo omezen."

Právědčí ustanovení k "jezuitskému zákonu" byla vydána už den nato, 5. července 1872. "Protože se řád Tovaryšstva Ježíšova vylučuje z Německé říše, nemá se jeho příslušníkům dovolovat vykonávat řádovou činnost, vládnout v kostele a ve škole, ani konat mše," uvádělo se v nich mimo jiné.

Právě ministr kultury Falk se posadil ještě o další omezení ministerským nařízením stanovující, a to při současném zrušení všech tomu odporujících opatření, rozpustit při gymnáziích a jiných vyšších učilištích existující náboženské spolky a přímo zakázat žákům těchto ústavů účast v náboženských spolcích. Jednání příčící se totožité zakazu musí být disciplinárně potrestáno; v případě nutnosti propuštění z ústavů.

U nás se jednalo o vyřazení z Pruska vyřazení kongregace redemptoristů, kněží Ducha svatého a sestry Největějšího Srdce Páně "jako příbuzné Tovaryšstvu Ježíšovu". - Teprve roku 1917 byl v Německu jezuitský řád znovu povolen.

Církevní protest a zostřená státní opatření

Reakce katolíků byla silná. Nejvýznamnější protest obsahovalo memorandum veškerého německého episcopátu ze září 1872, navržené biskupem Kettelerem, které označilo opatření Pruska a říše za porušení mezinárodně a státoprávně stanovené svobody církve a za těžké omezení platného veřejného právního řádu.

Vrcholu boje však ještě nebylo dosaženo. Nejpronikavější důsledky měly v Prusku čtyři "světrové zákony". Jimi byl učiněn pokus zasáhnout církev smrtelně.

11. května 1873 byl vydán zákon o předběžném vzdělání a ustanovování duchovních. Tenžence byla patrná již v jeho úvodních všeobecných ustanoveních:

"§ 1: Duchovní úřad je možno v některé z křesťanských církví přenést jen na Němce, který dosáhl svého vědeckého vzdělání podle předpisů tohoto zákona a proti jeho ustanovení nebyla státní vládou vznesena žádná námítka." (Ustanovení a hrozící tresty odpovídaly "pruské důkladnosti".)

"§ 9: Všechny církevní ústavy, které slouží přípravě duchovních (chlapecké semináře, semináře kleriků, kazatelské a kněžské semináře, konvikty atd.), jsou pod dozorem státu. - Dozorní řád a úprava disciplíny v těchto ústavech, učební plán chlapeckých konviktů, kazatelských a chlapeckých konviktů, stejně jako těch seminářů, které jsou podle § 6 uznány, musí předložit vrchnímu prezidentovi provincie představený ústav. - Ústavy podléhají revizi komisařů, které jmenuje vrchní prezident."

§ 15: Duchovní představení jsou povinni klást kandidáta, na něhož má být přenesen duchovní úřad, vrchnímu prezidentovi a současně uvést druh úřadu. -- Totéž platí při přeložení duchovního nebo při změně odvolatelného ustanovení v trvalé."

Ne schůzce pruských biskupů za předvednictví kólnského arcibiskupa Melchere bylo již před schválením "čtvrtých zákonů" z r. 1873 přijato usnesení neuznat je. Důsledky nedaly na sebe čekat; během jednoho roku byly zavřeny kněžské semináře. Biskupové se důsledně zdráhali účastnit se provádění zákonů rdousících církve.

Všichni kněží, kteří nastoupili do svého úřadu bez ohlášení u státního úřadu, dostali zákaz vykonávat svůj úřad; byly jim zastaveny platy a manželství uzavřená za jejich asistence nebyla uznána; byli vykazováni z far a odsuzováni soudem.

Případ faráře Anklan

Průkopný rozruch vzbudil na území tehdejší berlínské delegatury "případ faráře Anklan". Narodil se r. 1833 a na kněze byl vysvěcen r. 1857 ve Vratislavi (dnes v území nyní Vratislav). 10. září 1873 byl určen za faráře ke kostelu Spasitele v Anklanu. Je základem společného usnesení biskupů to vratislavský kníže biskup přibližněmu prezidentovi ve Štětíně neoznámil. Farář Stephan přišel 21. září do Anklanu, o týden později mu byly zemskou radou zakázány jakékoliv další úřední úkony, protože uděloval svátosti bez úředního souhlasu. Byly mu zabaveny církevní knihy a farní razítko. Současně byla obec -- bez úspěchu -- vyzvána zvolit si nového faráře. Za nepovolání vykonávání úřadu byl Stephan 14. října odsouzen k peněžitě poměně 50 tolarů nebo k odnětí svobody na 40 dnů. Farář Stephan zůstal neoblomný. Měl odvolání, ale rozsudky: 600 marek nebo 6 týdnů, 120 marek nebo 14 dní, 900 marek nebo 2 měsíce, 75 marek nebo 7 dní. Nové procesy začaly částečně už před uplynutím předešlého uvěznění. Po pátém uvěznění byl svými duchovními představenými upozorněn, že se má zdržet jakéhokoliv veřejného působení. 9. července 1875 byl úředně vyhlášen z fary, 11. srpna násilně vystěhován a bylo mu pohroženo, že bude vykazán z města. Proto si opatřil nájemní byt. Církevní majetek byl zabaven, farní byt uvolněn k pronajmutí až po delší době, ne však pro katolického kněze. Po šestém rozsudku zaplatil Stephan pokutu a byl biskupstvím odvolán. V roce 1883 převzal faru v Lubanu.

Tento případ nebyl vůbec ojedinělý. Na vrcholu kulturního boje byla přibližně čtvrtina všech far v Prusku neobsazena.

Násilí zůstává násilím i pod formou zákona

Katolický poslanec Ludwig Windthorst nazval potom zákon "násilným opatřením ve vypuštěném šatě zákona"; čímž podle něho byla obnovena stará říšská klatba s tím jediným rozdílem, že ten, nad níž byla vyřčena, nesměl být týkáním zabit. Windthorst v říšském sněmu prohlásil: "Násilí se nezmění tím, že se zahrne do zákonů, že se mu dá forma zákona; je a nadále zůstává násilím. Všechno, co tu podnikáte, je nejzvršší, nejčistší a neobnaženější násilím." Současně ohlásil, že zákon nebudou mít úspěch: "Jestliže nám vezmete kněze nebo jestliže si myslíte, že nám můžete poslat nepravé kněze, pak se velice mýlíte. Mýlíte se, když věříte, že za takovými kněžími půjdeme nebo že se bez kněží vůbec neobejdeme. Můžete nám naši situaci ztížit, můžete nám ubližovat, můžete zraňovat naše srdce, od naší víry nás však nemůžete odvést. Nebudeme-li mít kněze, budeme se modlit sami. A nebudou-li nám kázat duchovní, najdeme si laiky, kteří budou kázat. A když nám zavřete kostely, budeme se scházet v lesích. Budeme si umět pomoci, jako si uměli pomoci katolíci ve Francii za jakobínů."

Násilní odpor katolíků

Nesporným cílem kulturního boje bylo odcizit katolický lid kněžím a biskupům, ale především papeži. Stal se však pravý opak: celá církev v zemích Německé říše se smutla těšněji než předtím. Pod tlakem zákonodárství kulturního boje dokonce zmlkl.

... pomáhali jak mohli. Ide nebí duchovní správce, tonali laici ochotně slova, a když byl některý biskup odsouzen k peněžité pokutě, sebral potřebnou částku lid. Katolíci zahájili pasivní odpor. Katolíští laici protestovali na shromážděních a v tisku, který proto často trpěl. Například z redaktorů ústředního listu "Germania" seděl ve vězení vždy minimálně jeden, někdy i celá redakce. Do 1. listopadu 1874 bylo podáno 784 trestních oznámení na redaktory novin "právů nepřátelských", jak se to označovalo, a proti novinářům bylo vyneseno 610 trestních rozsudků.

Žádný biskup se nepodvolil.

Rok 1875 přinesl církví řadu nových, zotřených "květnových zákonů".

22. dubna 1875 vyhlášený "zákon o odnětí svobody a platu" umožňoval zastavit biskupství a duchovním veškeré platy ze státní pokladny. Důležití byli jen ústavní duchovní. Výplaty mohly být obnoveny, jestliže se biskupové popř. kněží vzdají odporu. Nepodvolil se žádný z biskupů a jen ze 4 000 kněží.

Těžkou újmou pastorační způsobily "zákon o řádech" z 31. května 1875, jímž byly od té doby zrušeny všechny řády a řádům podobná společenství - jako již předtím jezuité. Zachovány zůstaly jen řády pečující o nemocné. Za jejich zachování bylo třeba v neposlední řadě "poděkovat" náměstkům ministra války, který tím chtěl zajistit péči o lazarety své armády.

Slavný anatom berlínské univerzity a spoluzakladatel liberální "strany pokroku" Rudolf Virchow tehdy zastával názor, že tento "klášterní systém nelze trpět jako součást moderní kultury": "Osobně jsem přesvědčen, že úspěšný vývoj péče o nemocné je možný jen na poli občanského vývoje." Tímto zákonem se prý ocitáme "přímo ve středu kulturního boje". Jak nesprávné bylo tvrzení tohoto renomovaného přírodovědce 19. století, dokazují četná zařízení konfesního, zvláště katolického zdravotnictví, působící i v naší době.

Bismarckův ústup

Jakého úspěchu dosáhl kulturní boj? Částečnou odpověď dal katolický poslanec Schorlemer-Alst 9. března 1876 v říšském sněmu:

"Dobře vím, že vláda i liberálové počítají s vítězstvím v kulturním boji teprve až doroste další generace. Ano, pánové, kulturní boj musíte vybojovat s námi a v krajním případě s našimi syny, kteří se, doufáme, utrážou být hodni svých otců. Dále se těší: kde jsou po 5 letech kulturního boje miliony katolických poddaných, jichž jste se dovolávali v boji proti Římu? Pár stovek nebo tisíc státních katolíků, několi: málo odpadlých kněží, několik tisíc starokatolíků, to je vše. A jaké podpory státu, jaké vládní pomoci a protekce bylo zapotřebí, abyste tyhle lidi získali!"

Nutnost soustředit se na boj proti socialistům byl jen jeden z důvodů, které nakonec pohnuly pruského kancléře Bismarcka boj proti církvi zmírnit. Byl prý spokojen "s dílčími úspěchy" své církevně politické koncepce. Poněkdu bylo církevní zákonodárství zrušeno, nebo zmírněno, popř. se neuplatňovalo. Po volbě papeže Lva XIII. vedl Bismarck s římskou kurií "mírové rozhovory". O ukončení kulturního boje lze ovšem mluvit teprve k roku 1887.

Vnější struktura katolické církve v Prusku však byla silně postižena. Přes tisíc far bylo bez kněze. Zato vnitřní síla katolíků vzrostla. Jejich soudržnost s duchovními pastýři a biskupy zůstala nezlonena.

Pro pruský stát, resp. pro vztah katolických věřících ke státu, měl kulturní boj krajně škodlivé důsledky. Katolíci žili tak dlouho jako občané druhého řádu, že měli nadále vůči tomuto státu postoj hluboké nedůvěry.

St. Hedwigsblatt 1985/40 a 44.